

SALONA – Urbs vetus

Mate Berić
Filozofski fakultet u Splitu, Odsjek za povijest
E-mail: mate.beri5@gmail.com

Salona, glavni grad rimske provincije Dalmacije, oduvijek je bila tema brojnih arheoloških istraživanja i znanstvenih radova. U svijetu se ističe brojnošću sačuvanih natpisa te svojim spomenicima, onim monumentalnog javnog karaktera i onim vezanim uz svakodnevni život Salonitanaca. Važno je napomenuti da većina grada iz raznih razloga nije istražena te stoga postoje mnogi upitnici oko Salone i jako je važno omogućiti potpuno istraživanje grada u budućnosti. U ovom radu naglasak će biti na najstarijem dijelu grada Salone, tzv. Urbsu vetusu koji se još ponegdje naziva i Urbs quadrata i Urbs antiqua. Pojam Urbs vetus potječe od Ejnara Dyggvea, danskog arheologa i jednog od najpoznatijih istraživača antičke Salone. Ipak, njegova čitava ideja oko postojanja Urbs vetusa nije dovoljno dokumentirana, pogotovo sa zapadne i južne strane. Ta najstarija gradska jezgra imala je približno trapezni oblik i bila okružena fortifikacijama od snažnih megalitskih blokova (grčki utjecaj) koji su se mjestimično očuvali unatoč kasnijem burnom razvitku.

U radu ćemo, prije svega, opisati zemljopisni smještaj Salone te prve spomene u povijesnim izvorima. Oba faktora su jako važna u proučavanju razvojnih faza grada i pravilnom datiranju istih. Dakako, najviše prostora posvećeno je Urbs vetusu. Naglasak će biti na bedemima i gradskim vratima, kao ključnim odrednicama za definiranje smještaja najstarijeg dijela grada unutar gradske cjeline. Osim fortifikacija, prikazat ćemo i ostale spomenike unutar najstarijeg dijela grada, tj. forum, teatar, hramove i ostalo.

Ključne riječi: *Salona, Urbs, vetus, fortifikacije, forum*

Ime, smještaj i prvi spomen u izvorima

Ime grada Salona, *Salonae* javlja se u singularnom i pluralnom obliku. Singularni oblik ima uobičajeni nastavak -ona, no postavlja se pitanje kako objasniti pluralni oblik, koji je ujedno i stariji. Salona je imala vrlo zanimljiv razvitak koji su predodredila prethodna naselja, smještena uz luku i ceste prema unutrašnjosti. Nije bila jedinstveno naselje nego se sastojala od nekoliko aglomeracija na nešto širem području (*territorium Salonarum*). Riječ je, dakle, o više naselja, o ilirskim gradinama (ilirski Salona, Vranjic, Sutikva, Klis, *oppidum* u Uvodićima na obroncima Mosora, Žižina glavica). Neke od njih bile su i vrlo velike, no ipak, naselje uz luku i na ušću Jadra (*Urbs vetus*), postupno preuzima ulogu središta, a pluralni je naziv zamijenjen singularnim. Nedavno je pronađeno veliko utvrđeno naselje u blizini Salone, najvjerojatnije ilirsko, što govori u prilog toj tezi. Okolne aglomeracije i dalje su živjele, no njihovo je značenje znatno

umanjeno premještanjem glavnih sadržaja na forum *Urbs vetusa*. Konfiguracija terena nametnula je i ortogonalnu mrežu ulica u lučkom dijelu grada, ali forum i ostali javni sadržaji nisu smješteni na uobičajenom mjestu (na sjecištu *carda* i *decumanusa*), nego južnije, bliže pristaništu, što potvrđuje da barem u početku trg ima pretežito gospodarsko značenje koje mu je i odredilo položaj. Ovaj dio postao je jezgra kasnijeg širenja grada prema istoku (sve do desne obale Jadra) i zapadu, ali budući da su se zdanja najprije stihijski pružala uzduž magistralnih prometnica, novo gradsko područje nema ortogonalno oblikovane komunikacije (doduše, u manjim segmentima imamo pravilnu mrežu ulica). Tako je *longae Saloniae* dobila dosta nepravilan oblik i prostrano područje.¹¹

Bilo kako bilo, *Colonia Martia Iulia Salona*, glavni grad rimske provincije Dalmacije, nastala je u dnu zaštićenog morskog zaljeva (*Sinus Salonitanus*) uz ušće rijeke Salon (Jadro) koja je pružala izvor pitke vode, neophodne za normalno funkcioniranje grada. Nadalje, bila je zaštićena planinama Kozjak i Mosor, a gotovo idealan geografski smještaj zaokružuje smještaj grada uz Kaštelansko polje i druga manja polja, što će postati osnovom za salonitanski ager. Na tom mjestu, kako spominje Strabon, nalazila se luka Delmata, gdje su vjerojatno trgovali s Grcima. Idealni uvjeti prirodne konfiguracije terena pogodovali su razvoju ilirsko-grčkog emporija na važnom trgovačkom punktu prema unutrašnjosti. Salona se nalazi na sjecištu važnih putova koji su funkcionirali još od prapovijesti i kroz cijelu antiku. Od *Porta Caesarea* račvale su se ceste koje su vodile prema važnim naseljima u unutrašnjosti Carstva. Kad se uzme u obzir sve gore navedeno, jasno proizlazi da su se na mjestu gdje je nastala i rasla Salona stekli svi nužni uvjeti za razvitak veće gradske aglomeracije koja će na vrhuncu razvitka postati kozmopolitski rimski grad.¹²

Prema povijesnim podacima koje donosi Apijan, u Saloni je 119. g. pr. Kr. kao prijatelj Delmata, tijekom rata Ilira i Rima, prezimio rimski prokonzul Lucije Cecilije Metel koji je zbog svojih pobjeda nad Ilirima prozvan Dalmaticus, što bi značilo da je već u to kasnohelenističko vrijeme ilirsko-grčka Salona trebala biti utvrđena te da u gradu, uz Ilire i Grke, žive i Italici. Tome u prilog idu i kasnija opsjedanja Salone, primjerice Gaja Koskonija 78./77. g. pr. Kr. Vlast Delmata nad Salonom trajala je, dakle, od 2. st. pr. Kr. pa do Koskonijeva osvajanja grada 76. g. pr. Kr. Smatra se da je Salona bila delmatska jer se ona ne spominje u opisima napada Delmata na obližnje stanovnike grčkih naseobina

---

¹¹ Cambi, *Antika*, 55-56.

¹² Cambi, „Uvod“, 8.

Tragurija i Epetija. Postojanje, pak, grčke ili helenističke naseobine vrlo je složen problem jer o tome nema dovoljno arheoloških podataka, a ni jasnog spomena u antičkim pisanim ili epigrafskim izvorima. Najstariji grčki nalazi iz Salone potječu iz arhajskog doba, a otkriveni su za Arheološki muzej u Splitu u 19. stoljeću: korintska keramička piksida iz ranog 6. st. pr. Kr. na kojoj su prikazane pantere, kozorog i magarac, zatim dio brončane posude s grifonom te zlatna narukvica s lavljim glavama. Iz klasičnog grčkog razdoblja potječe samo ulomak malog mramornog žrtvenika s prikazom procesije grčkih bogova koji je pronađen istočno od *Porta Caesarea*. Godine 1821. nađen je ulomak helenističkog nadgrobnog spomenika s imenima četvorice pokojnika, a s obzirom na to da je nadgrobnik spomenik s više imena karakterističan za Issu, moguće je da se radi o doseljenoj isejskoj obitelji. Nadalje, u Arheološkom muzeju u Splitu sačuvano je 26 finih helenističkih posuda (najvjerojatnije grobnih zbog dobre očuvanosti), od kojih su neke uvezene iz južne Italije krajem 4. ili početkom 3. st. pr. Kr., a neke su isejske proizvodnje iz 2. i 1. st. pr. Kr. U Saloni je pronađen i grčki novac, 4. – 2. st. pr. Kr. i to iz Herakleje, Isse, Dirahija, Sifna, novac Aleksandra Velikog i Apolonije te rimski republikanski novac. Zanimljiv je i ulomak danas izgubljenog javnog natpisa, čiji je prijepis objavio Francesco Carrara. Natpis spominje isejskog hijeromnoma po kojem su se brojale godine u Issi i Traguriju, što pokazuje isejski utjecaj u Saloni. No zato nam je poznat puno važniji natpis otkriven 1903. godine o kojem će kasnije biti riječi. Iako Kähler datira *Porta Caesarea* u 2. st. pr. Kr., a Dyggve zapadna vrata naziva *Porta Graeca*, arheološka istraživanja nisu dala potvrdu tih teza. Na Manastirinama imamo isto grčke nalaze, što je istraživače navelo na zaključak o postojanju predrimskog naselja od kraja 3. st. pr. Kr. do 1. st. pr. Kr. Iako epigrafski spomenici i nalazi keramike mogu ići u prilog postojanju grčke naseobine, problem predstavljaju raštrkanost, malobrojnost i nepoznavanje konteksta nalaza, velika kronološka razlika među grčkim i helenističkim nalazima te nepouzdanost zapadnog i južnog bedema, tzv. *urbs antiqua*. Valja uzeti u obzir razliku u grčkim i rimskim interesima u novim područjima. Za razliku od Grka, primarno orijentiranih na obalu i trgovinu, Salona je mogla poslužiti Rimljanima kao idealna odskočna daska za prodor u unutrašnjost.¹³

Godine 59. pr. Kr. Ilirik ulazi u prokonzularno područje Gaja Julija Cezara. Zahvaljujući njegovoj provedbi široke romanizacije na istočnoj obali Jadrana, uskoro je osnovan konvent rimskih građana u Saloni. Prvi Rimljani koji su sačinjavali taj konvent (i

---

¹³ Kirigin, „Salona“, 144-145.

inače bili prvi kolonizatori rimske države) bili su *publikani* – trgovci i zakupnici poreza. Oni su bili sloj ljudi koji su prethodili rimskim legijama u novim područjima. Zakupljujući poreze, u njihovim je rukama bila državna i privatna ekonomija. S obzirom na to da ih je Cezar podržavao, oni će stati na njegovu stranu u građanskom ratu protiv Pompeja. U Saloni je taj sloj smijenio Grke, i preuzeo trgovinu, što nikako nije odgovaralo isejskim interesima. Godine 56./55. g. pr. Kr. Cezaru se, kao namjesniku Galije i Ilirika, u Akvileji obratilo poslanstvo Isejaca i Tragurina zbog spora oko trgovine u Saloni (Salona je ojačala i postala im konkurencija), a Cezar im je potvrdio prava (no nije se toga pridržavao), o čemu svjedoči i sačuvani natpis na grčkom jeziku pisan grčkim alfabetom, pronađen kod *Porta Caesarea*. Natpis je četvrtastog oblika jer je bio izrađen u svrhu poklopca uličnog odvoda za otpadne vode. Zato je po sredini i probušen uobičajenim trolisnim otvorom. Zahvaljujući navođenju rimskih konzula i isejskog hijerammona, događaj možemo datirati u proljeće 56. g. pr. Kr.¹⁴ U tom kontekstu poznat je Cezarov opis ratnih sukoba i napada Pompejeva legata Marka Oktavija (čak je podigao pet logora za opsadu) tijekom građanskog rata 48. g. pr. Kr. Tad je u Saloni već prisutan konvent rimskih građana koji je pristankom uz Cezara uspješno obranio mukotrpnu opsadu salonitanskih zidina. Uzaludne vojne nalete s kopna i mora opisao je sam Cezar donoseći pritom prve podatke o izgledu grada: „Taj je grad bio utvrđen po prirodnom položaju, dok ga je još branio brežuljak. Ipak su rimski građani brzo napravili drvene kule, da se njima brane.“ Dakle, u doba Cezarovog prokonzulata tj. prije 48. g. pr. Kr., salonitanski konvent rimskih građana nalazio se uz more u utvrđenom gradu (*oppidum*), ali njegov položaj još nije ubiciran. Svakako je, nakon rata, Cezar znao nagraditi Salonu za vjernost, a Issu kazniti za vjernost Pompeju. Tako je Salona profitirala: postala je glavni grad Ilirika, a postupno i najugledniji grad, dok je Issa izgubila, pretvorivši se u *oppidum civium romanorum*. Imala je, doduše, samoupravu, no ubrzo je došla u podređeni položaj prema Saloni, a kasnije čak i u direktnu zavisnost.¹⁵

---

¹⁴ Kuntić-Makvić i Marohnić, „Natpisi“, 79.

¹⁵ Cambi, „Uvod“, 10.

***Urbs vetus* – položaj i izgled**

Colonia Martia Iulia Salona osnovana je vjerojatno Cezarovom odlukom nakon završetka građanskog rata u znak zahvalnosti za vjernost u ratu protiv Pompeja i optimata te postaje glavnim gradom Ilirika i kasnije rimske provincije Dalmacije. Nakon gušenja Batonskog ustanka 9. g. za Salonu nastupa razdoblje mira i prosperiteta vidljivo u urbanističkom razvoju i snažnoj graditeljskoj aktivnosti. Nova kolonija nastala je na mjestu koje je Ejnar Dyggve nazvao *Urbs vetus*. Nakon osnutka kolonije, grad se širi prema istoku (*Urbs orientalis*) i zapadu (*Urbs occidentalis*). Tako se pored starijeg ilirsko-grčkog naselja javljaju noviji rimski dijelovi. Zbog toga se od tog vremena kod pisaca susreće i pluralni oblik za naziv grada *Salonae*. Najstarija gradska jezgra, zaštićena gradskim zidinama koje su zatvarale trapezni oblik grada, neznatno je otkrivena. Dosadašnja istraživanja gradskih bedema pokazuju različite faze nastanka i razvoja središnjeg dijela grada. Tako se opaža da se dobro sačuvan segment istočnog gradskog bedema pored *Porta Caesarea* ne pruža po pravcu, već se na mjestu ulaza u grad lomi pod tupim kutom. U ranije postojeće zidine umetnuta su vrata s kulama za vrijeme Augusta, što potvrđuju ulomci posvetnog carskog natpisa. U tom kontekstu može se istaknuti i nedavno otkriveni dio sjevernog bedema. Ne samo da se pruža na granici znatno različitih razina terena, već prema načinu gradnje izgleda kao južni bedem nekog nepoznatog utvrđenja na sjeveru. Na spoju istočnog i sjevernog bedema nalazila se ugaona četvrtasta kula građena u sličnoj tehnici masivnih kamenih blokova koja je tijekom vremena obnovljena.¹⁶

U tom središnjem dijelu Salone, Dyggve je sondažnim istraživanjima locirao forum s kapitolijem, odnosno osnovni oblik i prostornu organizaciju u razvojnim fazama. Na sjevernoj strani foruma nalazio se složeni sklop hramova. Radi se o najranijim simetrično postavljenim dvojnim hramovima tetrastilnog tipa na uzdignutim podijima. Između njih pružala se niska građevina u obliku tribine, vjerojatno u funkciji govornice (*rostra*), a potjecala je iz ranijeg arhitektonskog koncepta foruma. Sa sjeverne strane foruma bile su luksuzno ukrašene termalne građevine, *balneum*, prema sačuvanom ulomku natpisa što bi govorilo u prilog rano podignutog kompleksa. Premda je to jedan od prvih javnih objekata otkrivenih u Saloni, samo je djelomično istražen. Na istočnoj strani foruma nalazila se gradska vijećnica – kurija, pravokutna građevina s apsidom, sagrađena u 1.

---

¹⁶ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 7.

stoljeću poslije Krista, te kasnije obnavljana kako su pokazala istraživanja iz 1975. godine.¹⁷

Od ostalih forumskih građevina samo se naziru pojedini elementi, poput platforme podignute nad lukovima s južne strane. Tu su prepoznate supstrukcije skladišnih prostora u blizini luke, poput žitnice (*horreum*), nad kojima se mogla nalaziti uobičajena civilna bazilika namijenjena trgovačkoj funkciji na gradskom forumu. Sa zapadne strane foruma pružala se gradska ulica (*cardo maximus*) i omogućavala pristup teatru. Pozornica (*scaenae frons*) teatra, rastvorena arhitektonski oblikovanim trima nišama, bila je na uzdignutom podiju ispred polukružnog gledališta dijelom naslonjena na padinu brijega (*imma cavea*). Prema Dyggveovu istraživanju, smatra se da je teatar sagrađen sredinom 1. stoljeća poslije Krista. Tijekom vremena je obnavljan, a zapažene su različite faze preuređenja od kojih je posljednje izvršeno u Dioklecijanovo doba kad se ukrašava fasada skene. Nažalost, davno započeta istraživanja nisu dovršena niti objavljena. Nasuprot teatra nalazio se tetrastilni hram koji je jedina dosad potpuno istražena poganska sakralna građevina. Sagrađen na visokom podiju, prilagođen je poslije podignutoj građevini teatra s kojom je arhitektonski objedinjen i povremeno preuređivan, poput pregradnje trijema sa zapadne i vjerojatno istočne strane u posljednjoj fazi.¹⁸ To su, samo u glavnim crtama, nabrojani monumentalni javni spomenici dosad otkriveni u najstarijoj gradskoj jezgri Salone. O njima će više riječi biti kasnije.

Istraživanja

Znanstveni interes za Salonu postoji još od Marka Marulića, Dmine Papalića i splitskog humanističkog kruga uopće, ali istraživanja na terenu nisu počela prije kraja 18. stoljeća. Prošlost Salone postala je zanimljiva još u srednjem vijeku, kad je ulogu Salone preuzeo Split, započinjući borbu za prava i položaj grada koji su bili oštećeni prelaskom administrativne vlasti u Jader (Zadar). U srednjem vijeku nema arheoloških istraživanja (iskapanja) jer se arheologija tad još nije ni razvila kao znanstvena disciplina. Radi se uglavnom o radoznalosti za taj povijesni lokalitet bez pravog znanstvenog pristupa. Svakako valja izdvojiti Marulićev rukopis s popisanim natpisima (često vrlo uspješno pročitanim) koje je kasnije koristio Ivan Lucić. Istaknute ličnosti (npr. Marulić, Ivan Luka

---

¹⁷ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 8.

¹⁸ Isto, 9.

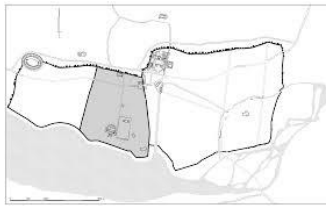
Garanjin i dr.) prikupljale su antičke spomenike i ostatke koji su bili dio privatne zbirke ili su to postajali poslije.¹⁹

Prva prava istraživanja Salone pa tako i *Urbs vetusa*, započela su u 19. stoljeću. Iz raznih su razloga istraživanja Salone nepotpuna te je stoga veći dio grada neotkriven, a dosad su najmonumentalnije građevine otkrivene tek u glavnim obrisima. Dakle, poznati su nam samo osnovni elementi glavnog grada rimske provincije Dalmacije. Kao što smo već naveli, oskudni pisani izvori govore nam o osnutku grada, a ujedno su i polazište arheoloških istraživanja. Razni kartografski i putopisni prikazi Salone i njezinih spomenika, kao i prikupljanje arheološkog materijala u privatnim i muzejskim zbirkama, pružali su dragocjene podatke o povijesti antičkog grada. Početak stručnih iskopavanja započinje osnivanjem Arheološkog muzeja u Splitu godine 1820. te imenovanjem Carla Lanze prvim ravnateljem i voditeljem istraživanja u Saloni. Poseban su zamah istraživanja dobila dolaskom Francesca Carrare na mjesto ravnatelja Arheološkog muzeja u Splitu. Otad se u brojnim arheološkim kampanjama otkrivaju salonitanski spomenici, u prvom redu oni monumentalni javnog karaktera, ali i oni svakodnevnog života. Vrijedi istaknuti i zasluge drugih istraživača Salone, prvenstveno don Frane Bulića, Dujma Rendića-Miočevića, Ejnara Dyggvea i Heinza Kählera, koji su najviše istraživali *Urbs vetus*. Premda se već dva stoljeća provode istraživanja na nekim arheološkim lokalitetima čija iskopavanja nisu u potpunosti dovršena i stoga su često neobjavljena, nisu razriješene mnoge uočene dileme o vremenu njihova nastanka i razvojnim promjenama uvjetovanim urbanističkim zahvatima ili svakodnevnim potrebama. Saloni nedostaju sustavna istraživanja, ne samo terenskog karaktera, već i ona na stvaranju osnovne baze podataka kako svim dosad poznatim spomenicima, tako i urbanističkim elementima razvoja antičkog grada. Stvaranje baze podataka o rezultatima svih dosad izvršenih istraživanja na brojnim lokalitetima temeljni je preduvjet upotpunjavanja povijesno-topografske slike antičke Salone.²⁰

---

¹⁹ Cambi, „Uvod“, 26.

²⁰ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 9.

Slika 1. Tlocrt Salone s označenim Urbs vetusom²¹

Fortifikacije

S obzirom na činjenicu da je otkriće najstarijih bedema i gradskih vrata bilo ključno za ubiciranje *Urbs vetusa*, logično je započeti najvažniji dio rada detaljnijim prikazom fortifikacija *Urbs vetusa*. Fortifikacije *Urbs vetusa* ispočetka su imale obrambenu svrhu, no ekspanzijom grada na zapad i istok, postale su „granična crta“ između stare i nove Salone. Opis fortifikacija sastoji se od dva dijela: prikaza bedema i gradskih vrata.

Obrambene zidine

Francesco Carrara započeo je istraživanja salonitanskih bedema sredinom 19. stoljeća. U svojim istraživanjima polazi od metode određenja površine koju zauzima antički grad te više pažnje posvećuje bedemima. U svojim se istraživanjima don Frane Bulić koristio Carrarinim topografskim prikazom Salone te službenim državnim katastrom. Prve dopune Carrarinog snimka potječu iz razdoblja suradnje Bulića i Dyggvea. Carrarin plan salonitanskih bedema, s novim nalazima prerađivan je i dopunjavan te je temelj svim kasnijim topografskim prikazima Salone.²²

Od najstarijeg dijela Salone najbolje je sačuvan istočni bedem u sklopu kojeg se nalaze *Porta Caesarea* s dvije oktogonalne kule. Širenjem grada na istok ovaj bedemski sklop gubi svoju izvornu obrambenu funkciju te se kule nalaze unutar grada što je zaista neobičan slučaj. Analiza salonitanskih bedema pokazuje da se radi o dvjema potpuno različitim građevnim i kronološkim fazama izgradnje bedema. Spomenuti bedem koji dijeli istočni, novi dio grada od njegove stare jezgre, i od kojeg je sačuvan samo sjeverni

---

²¹ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 8.

²² Isto, 13.

trakt, uključujući već spomenuta gradska vrata, građen je od većih, bunjastih, pravilnih blokova u tehnici koju već možemo jasno definirati kao *opus quadratum*, s vanjske strane, čini se, bez upotrebe vezivne mase (maltera), a unutrašnji je paramenat bio izrazito drukčiji: mnogo manji i glatkije obrađeni blokovi, međusobno povezani malterom. Ispuna je bila od zemlje i sitnog lomljenog kamena. Neki detalji tog sačuvanog bedema, posebno u najsjevernijem njegovu dijelu – i u nedavno oslobođenom dijelu sjevernog bedema – pokazuju i određena odstupanja od tog funkcionalnog graditeljskog sustava. Najnovija istraživanja u tom kompleksu gradskih bedema dala su i jedan nov, važan rezultat. Na sastavu spomenutih dvaju pravaca starih gradskih bedema (Z-I i S-J) otkrivena je četverokutna kula koja upućuje na pretpostavku da su bedemi – kako god bio oblikovan sam areal grada (u obliku kvadrata, izdužena pravokutnika ili višekutnika, peterokuta) – na uglovima imali pravokutne kule, kako su to imali i drugi antički gradovi ili po njima planirane monumentalne građevine (npr. Dioklecijanova palača, ranija faza palače u Gamzigradu, Mogorjelo i dr). Time se ideja o karakteru salonitanskih fortifikacija u ranije, Cezarovo doba (bez kula) iz temelja mijenja, a bit će potrebno još jednom preispitati situaciju u kompleksu spomenutih gradskih vrata (*Porta Caesarea*) za koja je Gerber, a za njim Kähler, ustanovio da su im „sadašnje“ osmerokutne kule, kao prve kule uz ta vrata, podignute tek u rano doba Carstva. Dujam Rendić-Miočević pravilno je uočio razliku u dijelu bedema sjeverno od gradskih vrata od onog južno od gradskih vrata. Razlika u veličini bunjastih blokova i malteru navela ga je na zaključak o dvjema različitim fazama gradnje. Predlaže dva rješenja problema: radi se o dvije građevne faze bedema ili su se tu, na mjestu gradskih vrata izgrađenih za Augusta, sastala dva bedema koji su pripadali dvjema različitim urbanim strukturama.²³

Zapadni bedem nije sačuvan, ali mu se može otprilike odrediti položaj. Južni salonitanski bedem neznatno je istražen. U najstarijem dijelu grada moglo se locirati tek nekoliko njegovih segmenata s obzirom na to da je teren bio močvaran i kasnije nasut iz zdravstvenih razloga. Sjeverni bedem nije bio sačuvan ni u doba don Frane Bulića, ali njegov je položaj poznat jer je gradnja seoske ceste provedena smjerom bedema te ih je njezina podzida potpuno prekrila. Dujam Rendić-Miočević ponovno je otkrio njegovo južno lice, građeno od dugih, masivnih, također bunjastih blokova. I taj sektor bedema građen je s dva lica koja, kao i onaj istočni, dijeli dosta široka ispuna sa sličnom zemljano-

---

²³ Rendić-Miočević, „Salona Quadrata“, 53.

kamenom građom. Vanjsko lice bedema građeno je, međutim, od povećih, no znatno manjih kamenih blokova, od onih koji karakteriziraju njegovu unutrašnju fasadu – prema gradu – i to s posve glatkom površinom i čvrsto vezanih malterom, dakle sasvim obratno od strukture južnog dijela istočnog bedema. Pretpostavio je da se radi o južnom obrambenom bedemu nepoznate urbane aglomeracije sjeverno od *Urbs vetusa*, a još se nalazi i na granici dvaju različitih razina terena koji tu počinje padati prema jugu. Na takvo razmišljanje navela ga je činjenica da je tu „unutrašnje“ lice bedema prema gradu (*oppidum*) zidano s blokovima u tehnici *bunja*, dok njegovo vanjsko lice nije tako građeno, već tehnikom kojom je salonitanski majstor većinom zidao unutrašnje dijelove fortifikacija. Dakako da se i tu istraživaču nameću određena pitanja, u prvom redu upravo to je li taj – u fazi koja nas zanima (Cezarovo vrijeme) – sjeverni bedem, koji je s te najosjetljivije strane štutio *oppidum*, mogao u jednoj ranijoj fazi, prije njegove eventualne transformacije i obnove, služiti kao južni bedem nekog drugog utvrđenog salonitanskog naselja. Poznato je da je taj bedem, koji je građen s tzv. pregracima (džepovima) radi lakše ispune i njezine čvrstoće, doživio još nekoliko kasnijih faza, od kojih je glavna bila ona iz 2. stoljeća kad je sasvim drugom tehnikom – sitni krš s obiljem maltera – bio podignut novi bedem koji je štutio čitavu Salonu (*longae Saloniae*), s obiljem kula koje su i same doživjele transformacije. Prigodom provedene revizije i na površini istočnog bedema ustanovljeni su slični pregraci, što pokazuje istovjetnost gradnje, odnosno jedno od zajedničkih kasnijih faza rekonstrukcije starih bedema. Potrebno je napomenuti i to da istočni bedem s unutrašnje strane, pri svom završetku, u sjevernom dijelu pokazuje još jedan, zasad nerazjašnjiv dodatak, nešto poput pojačanja ili ostatka nekog drugog, možda ranijeg bedema građena u istoj tehnici jakih *bunja*, koji s prvim nije sasvim paralelan. To, kao i još niz detalja koji se ne daju uklopiti u neku jasnu fortifikacijsku shemu, čine od ovog sjeveroistočnog ugla grada (*oppidum*) zanimljiv urbanistički problem čiju genezu još uvijek nije jednostavno razriješiti. Potrebna su daljnja sondiranja, kako u spomenutom prostoru tako i u prostorima istočno i sjeverno od toga, u kojima, po našem dubokom uvjerenju, leži rješenje zagonetke oko lociranja naselja koja su s konventom rimskih građana (*oppidum*) činila složenu aglomeraciju – *Saloniae*.²⁴

Već je odavno poznato da je Salona bila dobro opskrbljena vodom i da je zarana dobila vodovod koji je od izvora male rijeke Jadro najvećim dijelom tekao podzemnim

---

²⁴ Rendić-Miočević, „Salona Quadrata“, 55.

kanalima, a osobito zadnjom visokom terasom kasnije „velike Salone“ do točke gdje su novi bedemi, pod pravim kutom, skretali prema jugu. Ti su bedemi bili, dakle, istodobno i u funkciji nosača glavnog vodovodnog kanala koji je prenosio izvorsku vodu u južne, stare dijelove grada. Dio tog kanala, kao i čitave vodovodne konstrukcije, vidljiv je i danas na dijelu kroz tzv. *Porta suburbana*, kuda prolazi cesta, što idući novim, istočnim dijelom grada, izbija na ta vrata i nastavlja prema zapadu, izvana flankirajući sjeverni bedem središnjeg (*Salona quadrata*) i zapadnog, novog dijela „velike Salone“. Između ugaone kule i južnog lica sjevernog bedema *Salone quadratae* primijećena je uža zidna površina koja izvire kao tampon, poput pilona, čija je tehnika zidanja drugačija od one primijenjene kod samih bedema. Gornjom površinom sačuvanog dijela tog stranog tijela u sistemu fortifikacija tekao je kanal vodovoda koji je, došavši tu do kraja mogućnosti protjecanja u ravnoj liniji, jednom improviziranom „trompom“ u blagom luku skretao prema istoku prebacujući se na istočni bedem starog grada (*oppidum*) kojim je dalje tekao prema jugu, kako su tragovi konstrukcija pokazali, u dva kanala. Dakle, akvedukt je prolazio poviše ovih vrata, voda se ulijevala dalje u veliki rezervoar – *castellum aquae* pa u nimfej – veliku fontanu, i dalje se cijevima razvodila po cijelom gradu.²⁵

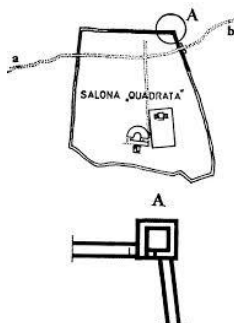
Između sjevernog i istočnog bedema otkopana je povećana ugaona kula četverokutne osnove koja je građena u sličnoj tehnici kao i oba bedema koja je štitila, iako su primjetne i neke kasnije faze obnove, dijelom i u drugom materijalu i tehnici. Njezini dijelovi bili su od ranije vidljivi s istočne strane, ali samo u temeljnim ostacima koji nisu dopuštali jasnu sliku niti su pružali sigurnu mogućnost restitucije. Kula je tu – mada građena kao *corpus separatum* (!) – u očekivanim proporcijama, a i položaju, koji odgovara tako masivnim bedemima izvan kojih ona, logično, strši. Njezina je struktura nešto drukčija od spomenutih bedema koji su građeni dvostrukim zidovima (dva lica), dok su kulini zidovi jednostruki, ali svejedno masivni. S južne je strane, uz sjeverni bedem, otkriven prolaz, no pitanje je jesu li to doista bila vrata (do njih se moglo penjati rampom) ili, što je manje vjerojatno, prozor. U kuli je pronađeno više kamenih kugli, vjerojatno za izbacivanje katapultima, što nesumnjivo pokazuje da je imala određenu praktičnu funkciju. Činjenica da je ustanovljena ova, zasad jedina ugaona kula, daje sasvim opravdano naslutiti da su i na ostalim uglovima četverokutno oblikovanih bedema (*Salona quadrata*) – ako nije osnova grada bila peterokutna – bile još tri takve kule. Ustanovljenje, mada zasad samo

---

²⁵ Rendić-Miočević, „Salona Quadrata“, 58.

jedne kule iz tog vremena, znatno mijenja sve ranije spekulacije i interpretacije prema kojima je cezarovska Salona bila bez kula.²⁶

Slika 2. Bedemi *Urbs vetusa* i ugaona kula u sjeveroistočnom dijelu zidina²⁷

Gradska vrata

U ovom dijelu prikaza fortifikacija, prikazat ćemo gradska vrata *Urbs vetusa* grada Salone – istočna *Porta Caesarea* i zapadna *Porta Graeca*. Heinz Kähler donosi podatak da je Francesco Carrara 1846. otkrio *Porta Caesarea*, a tad, da bi ih zaštitio od razaranja, ponovno ih je pokrio zemljom, dok ih nije don Frane Bulić 1906. godine konačno otkrio. W. Gerber je dao svoj snimak i pokušaj rekonstrukcije vrata te ih je datirao još u kasno republikansko doba, ali zato nije mogao donijeti odlučujuće dokaze. Frothingham, Bulić i Dyggve zastupali su dataciju u Augustovo doba.²⁸

Porta Caesarea gradska su vrata s tri prolaza, oko 8,5 m široki propust u istočnim zidinama čiji se sjeverni i južni krak ovdje sudara pod tupim kutom. Na vanjskoj strani omeđuju ih dvije osmerokutne kule. U tlocrtnom pogledu razlikuju se dva dijela vrata: istočni, čisto fortifikacijskog karaktera i zapadni dio, bliži gradu, koji je – između ostalog – služio i da se preko ceste prebaci akvedukt. Oba dijela odvojena su međuprostorom širine 1,80 m. Srednji prolaz služio je za kolski promet, dok su oba prostrana prolaza bila namijenjena pješacima. Na istočnom dijelu koji je nastao na vanjskoj strani, okrenutom predgrađu, postoje piloni s obje strane prolaza, izrađeni od zidnih blokova, 2,60 m duboki

²⁶ Rendić-Miočević, „Salona Quadrata“, 55.

²⁷ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 15.

²⁸ Kähler, „Porta Caesarea“, 205.

i oko 1,20 m široki, a koji se na prednjoj strani nastavljaju u 0,42 m široki i 1,30 m dug jezik pokraj postranih prolaza. Materijal je kamen modrac. Čelo tih jezičaka i lice zidova koji stoje uzduž postranih prolaza prema gradskom zidu izrađeno je od bračkog kamena. Debljina te obloge morala je iznositi, prema očuvanim ostacima i tragovima na zaštitnim pločama temelja, 0,45-0,50 m, tako da su postrani prolazi originalno ležali u 1,80 m istaknutim krilima poput rizalita. Vanjska strana srednjeg dijela vrata ostala je, naprotiv, neobložena.²⁹

Središnji prolaz širok je 3,51 m. Mogao je biti zatvoren rešetkom za spuštanje čiji su žljebovi za vođenje očuvani na oba pilona. Postrani prolazi širine 1,61 m - 1,20 m mogli su biti, naprotiv, zatvoreni drvenim vratima. Na sačuvanim pragovima nema rupa za šarke vrata koje bi upućivale na to da je zatvaranje postranih prolaza bilo uređeno za stalno. Ostaci polustupova ili tročetvrtinskih stupova, koji su prilikom iskapanja 1906. godine pronađeni istočno od vrata, nisu mogli, kako se pretpostavljalo, pripadati raščlambi zidova pokraj postranih prolaza jer je zatvaranje prolaza zatvorom poput vrata, što ga traži rubnik na pragu, moglo u nuždi biti postavljeno samo ako su zidovi bili okomiti i ravni, a ne ako postoje polustupovi. Oblogu pročelja, štoviše, treba tražiti među pravokutno oblikovanim blokovima. Među njima upada u oči jedan 0,73 m visoki blok (0,42 x 0,43 m) s ostacima prilično plitkog, 0,21 m širokog ugaonog pilastra, koji je, bez sumnje, bio upotrijebljen prilikom oblaganja rizalita. Širina njihova vijenca iznosi danas 3,70-3,80 m. U žbuci južno od *Porta Caesarea* nalaze se – na mjestu gdje se sama jezgra zida mogla ispitati, budući da je preko dijela sjeverno od vrata vodio put – osim ulomaka kamenja, i krovni crjepovi te posude od žute i crvene gline. Nedostaju, međutim, tragovi cigli. Istočni i zapadni dio građevine bili su izrađeni u jednom graditeljskom potezu. Vanjska lica zidova u sporednim prolazima ne pokazuju rez iz kojeg bi se zaključilo da jedan dio prethodi drugom.³⁰

Vrata leže, kao što je već rečeno, pod tupim kutom prema zidinama. Prema tome, kako traži sjeverni krak gradskih zidina, one bi se spojile približno na stražnjoj strani istočnog dijela vrata. Prednja strana južnog kraka, naprotiv, leži gotovo 1 m dalje na istoku. Tu nepravilnost u tlocrtu izjednačuju oktogonalne kule koje su postavljene u kutu između gradskih zidina i vrata. Njihov osmerokut nije kao kod Dioklecijanove palače jednom stranom oslonjen na gradske zidine tako da zidine i ta strana kule tvore

---

²⁹ Kähler, „Porta Caesarea“, 206.

³⁰ Isto, 208.

međusobno jedinstvo, nego se dodiruju jednim vrhom. Sjeverna kula je priljubljena, a da nije povezana uz gradske zidine. Spoj gradskih kula i zidina ostvaren je tako da je kut između ovih i sjeverne strane kule, koja je okrenuta ka zidinama, zatvoren velikim kvaderima koji su organski povezani samo sa zidovima kule, ali ne i zidinama. Budući da gradske zidine južno od vrata leže gotovo 1 m prema istoku, ovdje kula probija svojom zapadnom ivicom vanjski omotač prednje strane gradskih zidina. Točna zapažanja na ovom mjestu nisu moguća jer je ugradnja distributivnog bazena vodovoda razorila gornji dio gradskih zidina.³¹

Za vrijeme istraživanja 1906. godine južnije od vrata pronađen je popriličan broj arhitektonskih fragmenta i ulomaka jednog natpisa. Datiranje *Porta Caesarea* u kasno republikansko vrijeme, kako je to predlagao Gerber, nije moguće već zbog fragmenta carskog natpisa. Taj je natpis stajao na dva bloka. Po svoj prilici, pronađeni su samo ostaci gornjeg bloka, tako da postoji mogućnost da je donji odvučen i negdje drugdje ugrađen. Zbog nazivanja Augusta titulom *Pontifex Maximus*, natpis se mora staviti u vrijeme od 12. g. pr. Kr. (smrt dotadašnjeg *Pontifex Maximusa* i bivšeg trijumvira Marka Emilija Lepida) do 14 g. n. e. (Augustova smrt). Godine 12. pr. Kr. obnašao je August 12. *Tribunicia potestas*. O tome se, međutim, teško može sa sigurnošću odlučiti.³²

Valja upozoriti, ne samo što se tiče stila arhitektonskih detalja, nego i s obzirom na povijesnu situaciju, da natpis spada u period od 12. g. pr. Kr. do 14. g. n. Kr., što ukazuje na posljednje godine Augustova vladanja. Ako se razmisli o tome koji je morao biti povod izgradnji vrata, valja najprije uzeti u obzir rat protiv Delmata od 6. do 9. g. n. Kr. Neposredno nakon sloma ustanka došlo se na pomisao, kako bi se izbjeglo njegovo ponavljanje, da se izgradi mreža cesta preko zemlje. Dakako, to nije bio jedini i nikako glavni razlog za gradnju cesta. Ceste su bile jedno od sredstava romanizacije. Uz to, nametnula se potreba povezivanja istočne obale Jadrana s granicom na Dunavu. U njihovoj izgradnji sudjelovala je vojska. Najmanje je pet cesta vodilo u unutrašnjost nakon pokoravanja Delmata pod legatom Publijem Kornelijem Dolabellom. Sve su one počinjale na *Porta Caesarea*. Obje natpisne ploče koje se odnose na ovu gradnju putova, čitanje kojih dugujemo Abramiću, bile su upotrijebljene kao građevinski materijal u zvoniku splitske katedrale. Budući da su u ovom bila ugrađena i dva kapitela s *Porta Caesarea*, valja pretpostaviti da su ove ploče, kako nisu miljkazi, stajale na *Porta Caesarea* kao dokument

---

³¹ Kähler, „Porta Caesarea“, 211.

³² Isto, 226.

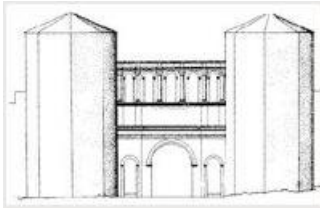
(povelja) gradnje. Ovakvo datiranje *Porta Caesarea* stoji u suprotnosti s Gerberovom i Dyggveovom pretpostavkom da je istočni dio grada uskoro nakon osnutka kolonije bio okružen zidinama jer bi okruživanje zidinama istočnog novog grada načinilo besmislenim istočni trakt zida u kojem stoji *Porta Caesarea*. Oba su arhitekta krenula od spomenutog vodovoda koji je tu dolazio od izvora Jadra. To bi bilo zbog toga što on navodno teče paralelno s dijelom gradskih zidina istočno-zapadnog pravca te što je čak bio uključen u zidine u kratkom dijelu njihova protezanja u pravcu sjever-jug, prije nego što će ući u stari dio grada.³³

S obzirom na to da se *Porta Caesarea* nalaze na istočnom kraju *Decumanus Maximusa*, nameće se logična pretpostavka o postojanju zapadnih, ranijih, vrata na zapadnom kraju glavne gradske komunikacije. Dyggve je nasuprot istočnih vrata starog grada (*Urbs vetus*) – *Porta Caesarea* – na udaljenosti koja je nešto manja, odatle pa do njegovih zapadnih bedema, ustanovio u ostacima nisko sačuvanog bedema (?) još jedna gradska vrata, koja je nazvao, bez čvrstog razloga, *Porta Graeca*. To bi, prema njemu, bila zapadna ulazna vrata u stari, kako on misli, „grčki“ grad. Između tih i istočnih vrata – *Porta Caesarea* – vidi on i glavnu komunikaciju gradskim područjem koja se istočno, izvan bedema, nastavlja preko mosta (i danas dobro sačuvana) premošćujući tako jedan od glavnih tokova rječice Jadra koji je nekad, kako on drži, u luku tekao tim dijelom onda još ekstraurbanog područja. I letimičan pogled na tlocrt Salone pa i tog starijeg njezina dijela, prokazuje da ta vrata, i na jednoj i na drugoj strani bedema, nisu mogla biti jedina, niti je jedina mogla biti spomenuta gradska komunikacija s ekstraurbanim prostorom. Bilo kako bilo, možemo s velikom sigurnošću pretpostaviti da su imala približni oblik slova H s nepotpuno spojenom vodoravnom hastom, ostavljajući samo uzak prolaz za kola i ljude. Očito je da su gradska vrata u predrimskim desetljećima imala dosta jednostavne forme koje će se postupno razvijati.³⁴

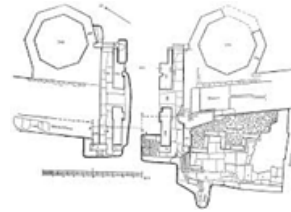
---

³³ Kähler, „Porta Caesarea“, 230.

³⁴ Cambi, *Antika*, 76.

Slika 3. Rekonstrukcija Porta Caesarea³⁵

Slika 4. Tlocrt Porta Caesarea³⁶

Građevine na forumu

Forum

O forumu u Saloni poznati su samo smještaj i dimenzije; bio je dugačak 70 m, širok 45 m. Očito je da te relacije nisu primjerene veličini „dugačkih Salona“ kako ih naziva Lukan, već prvobitnoj gradskoj jezgri što ju je činila ona Dyggveova *Urbs vetus*. Važno je napomenuti da je salonitanski forum specifičan jer se, za razliku od klasičnih rimskih foruma, ne nalazi na sjecištu glavnog *carda* i *decumanusa*. Prostornu artikulaciju grada nije pratilo proširivanje gradskog areala, a ni forum nije izgubio svoju primarnu funkciju u isto doba kad je prvobitni kapitolij izgubio svoju. O njegovoj arhitektonskoj izgradnji gotovo ni nema pouzdanih dokumenata. Trijem koji je bio izgrađen u trećoj fazi sjeverno od nekadašnjeg kapitolija, sa stupovljem koje se dizalo iznad kockastih postamenata, zacijelo nema jačeg izravnog odnosa s forumom. Prije bi to mogao biti ostatak trijema jedne ulice s trijemom (*Via porticata*) izgrađenim kasnije, u doba posvemašnjeg prostornog i namjenskog prestrukturiranja nekadašnjeg kapitolija. U tom slučaju u ovoj bi ulici trebalo prepoznati jedan od glavnih, ako ne i glavni, dekuman stare Salone. U smislu komunikacijskog povezivanja foruma sa središtem grada, važnu je ulogu imala ulica (jedan kardo) koja se u padu spuštala i flankirala forum sa zapadne strane.³⁷

Razvoj foruma s kapitolijem

- Period I – Najstariji skup građevina koji uključuje dva hrama i jednu nisku međuzgradu u obliku tribine. Građevine su bile orijentirane prema jugu.

³⁵ Prema Kähleru; Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 10.

³⁶ Isto, 11.

³⁷ Suić, *Antički grad*, 249.

- Period II – Hramovi su žrtvovani prilikom potpune rekonstrukcije koja je prouzrokovala nestanak vanjskih zidova, popunjavanje prolaza između hramova i tribine, ojačanje njezinih zidova i podizanje (na snažnom postolju) nove proširene fasade čiji su sjajni ostaci sačuvani na sjeveru. Izmjene je moguće povezati s razdobljem 2. stoljeća, kad se Salona širi te postoji potreba i za rekonstrukcijom foruma.

- Period III – Reorganizacija uličnog tlocrta južnog dijela grada, možda zbog razine jadranskih voda koje sve više smetaju i dosežu najvišu točku u doba oko 3. do 4. stoljeća što potpuno mijenja raniji karakter rasporeda spomenika: smjer zidova se mijenja. Građevina postaje kompliciranija i proteže se po većoj površini. S tim je u vezi široko uređeno stepenište, od kojeg su na jugu sačuvani ostaci. Trijem je izgrađen na sjeveru, a razina ispred smještenog trga znatno je podignuta. Prostorije su bile bogato ukrašene, što se može procijeniti po ostacima inkrustacija od raznobojnog mramora i po hrapavoj žbuci s polikromnim i geometrijskim dekoracijama. Transformacije bi mogle spadati u Dioklecijanovo vrijeme.

- Period IV – Izgleda da je trijem bio srušen kako bi ustupio mjesto uređaju za mlin i vinsku presu; to nije moglo na forumu pripadati običnom privatniku. Naime, prema mnogim analogijama u samoj Saloni, možemo pretpostaviti da su dijelovi foruma postali crkveno vlasništvo.³⁸

Prema tumačenju E. Dyggvea (1933.) prostorna organizacija i tlocrtna situacija salonitanskog kapitolija približava se onima iz Pule. Kapitolij se diže uz kraću (sjevernu) stranu foruma i svojom širinom odgovara širini foruma. U kompleksu kapitolija razlučuju se tri zasebna arhitektonska elementa, postavljena na odjelitim podijima. S bočnih je strana po jedan hram, pročeljem okrenut prema forumu, a između njih je, na nešto nižem podiju konstrukcija gotovo kvadratnog tlocrta, također sa stubištem. To bi po Dyggveu bila prva faza izgradnje koja potječe s kraja Augustove vladavine. Tu treba zastati pred činjenicom da je Salona postala rimski grad već sedamdesetih godina prije Krista i da već u Cezarovo doba ovdje postoji organizirani rimski municipalitet koji će postati sjedište kolonije rimskih građana. Teško je zamisliti da Salona, ne samo rimska kolonija, nego k tome i glavni grad provincije, nije imala svoj kapitolij do tog doba, da nije bio izgrađen krajem Republike ili najkasnije početkom Carstva, kad se to dogodilo u manjim centrima provincije. On nije mogao imati ovakvu tlocrtnu i prostornu organizaciju, već je, bez svake

---

³⁸ Dyggve, „Salonitanski forum“, 247-250.

sumnje, reproducirao *consuetudo Italica*, tj. imao je tri odjelite cele ili pak hram s trodijelnom celom. Druga i treća Dyggveova faza negiraju funkciju kapitolija uopće. Teško će biti prihvatiti mišljenje da je druga faza bila u funkciji gradske kurije samo zato što je tu pronađen natpis koji govori o početku gradnje kurije ili o njezinoj dogradnji, dok je tumačenje treće faze kao javne gradske tribine moguće. U toj se fazi cijeli kompleks orijentira koso u odnosu prema forumu, dok je linija trijema, izgrađena sa sjeverne strane, usklađena s općom orijentacijom objekta na kapitoliju u ovoj fazi. To pokazuje da se nešto promijenilo, ne samo u funkciji i organizaciji prostora ranijeg kapitolija, nego i u funkciji samog foruma. Ne treba isključiti pretpostavku da su se sadržaj i izgradnja na mjestu prvobitnog kapitolija promijenili zato što je izgradnjom pretorija (monumentalnog središta s rezidencijom namjesnika) bio stvoren novi javni prostor s novim javnim trgom i središnjim svetištem. Da je kapitolij rano izgubio svoju prvobitnu funkciju, govori i činjenica da je u 4. stoljeću dospio u posjed biskupa i da su na prostoru nekadašnjeg kapitolija pronađeni ostaci agrarne ekonomije.³⁹

Opis arhitektonskih ulomaka

Pronađen je velik broj fragmenata arhitektonskih detalja (377). Premda su većina samo maleni komadi, pružaju korisne podatke o arhitektonskoj konstrukciji i o povijesnim etapama. Radi se o fragmentima stupova različite veličine od mramora ili vapnenca; o arhitravima bogato ukrašenim frizovima i o četiri tipa velikih vijenaca, također od vapnenca, od kojih neki potječu s kosih zabata.

Gotovo svi fragmenti mogu se razvrstati u četiri kategorije koje se dosta precizno mogu datirati:

- 1) najznačajnija; od sredine ili kraja 1. stoljeća
- 2) od kraja 2. stoljeća ili početka 3. stoljeća
- 3) oko 300. godine
- 4) sastoji se samo od nekolicine ostataka iz starokršćanskog razdoblja.⁴⁰

---

³⁹ Suić, *Antički grad*, 249.

⁴⁰ Dyggve, „Salonitanski forum“, 247-250.

Građevine uz forum

Centralni kompleks u užem dijelu stare Salone (*Urbs vetus*) predstavlja gradski forum. Dyggve je ustanovio čak četiri perioda (faze) njegove izgradnje od kojih je treća iz Dioklecijanova doba značila njegovu potpunu reorganizaciju. Sačuvani su ostaci krepidoma dvaju simetrično postavljenih manjih hramova. Zapadni hram, kao dio foruma, bio je nadomješten mnogo većom zgradom. Salonitanski forum ima jednu specifičnost koja se temelji na posebnoj konfiguraciji terena, što je uvjetovalo i osebujne oblike drugih arhitektonskih cjelina u tom dijelu gradskog areala. Tu se, naime, teren terasasto spušta te je, da bi se održala razina forumske plohe, njegov južni dio trebalo podignuti na supstrukcije. Pretpostavlja se da se s te uže forumske strane nalazila civilna bazilika: sačuvane duboke i s vanjske strane arhitektonski oblikovane supstrukcije mogle su služiti kao skladišni ili kakvi drugi prostori povezani s trgovačkom funkcijom građevine, posebno s obzirom na njezin položaj u blizini obale. Drugi su tim lukovima i konstrukcijama tražili drukčiju ili djelomično sličnu namjenu pa je tako Dyggve u njima prepoznao *horreum* (silose) uz obalu grada. Dok je sjeverna strana foruma bila flankirana velikim građevnim kompleksom forumskih termi (*balneum*), a zapadna samo ulicom, glavnim kardom – za južnu smo upravo iznijeli jednu moguću pretpostavku – istočna strana nije nam poznata. Ipak, nedavna istraživanja (1975.) u sjeveroistočnom arealu foruma iznijela su na vidjelo manju pravokutnu građevinu s apsidadom koja se identificirala s forumskom bazilikom, odnosno, što je mnogo vjerojatnije, s gradskom vijećnicom (*curia*). *Cardo maximus*, s kojim usporedno teku i neki drugi, dijelom istraženi ulični segmenti, išao je od sjevera prema jugu dodirujući salonitanski forum izdužena pravokutna oblika (oko 45 x 70 m) koji je imao istu orijentaciju sjever-jug. Zbog zgrade teatra i terena koji tu naglo pada, pretvarao se na tom dijelu u uski ulični odvojak, djelomično natkriven.⁴¹

Prema Clairmontu, područje na kojem je sagrađen forum ujedno je i lokacija najstarijeg (neilirskog) naselja u Saloni, a to je Cezarov *oppidum*. Svoju tezu temelji na činjenici da je mjesto na kojem je nastao forum nešto uzdignutije od okolnog terena. Clairmont je identificirao ostatke građevina koje potječu iz četiriju razdoblja.

---

⁴¹ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 19.

Prvom razdoblju pripada serija zidova i kanala čiju namjenu istraživači nisu uspjeli odrediti. Zidovi su građeni bez upotrebe žbuke. Na temelju keramičkih nalaza datirani su u vrijeme od (200.) 150. pr. Kr. do +/- 10. godine. Drugo se razdoblje datira od +/- 10. godine do +/- 100. - 125. godine. Južni dio uzvišenja postao je dio foruma kojem je s južne strane dodana platforma podignuta na lukovima. E. Dyggve tu je platformu, odnosno prostor pod lukovima, interpretirao kao *horreum*. *Capitolium* je podignut na mjestu gdje se dodiruju uzvišenje i platforma. S novopodignutom kurijom taj prostor postaje središte grada. U trećem razdoblju (2. i 3. stoljeće) dolazi do daljnjeg proširenja foruma, a na njegovoj sjevernoj strani podignut je monumentalni portik. *Curia* je tijekom tog razdoblja obnovljena. Posljednje, četvrto, razdoblje je vrijeme kad Salona postaje kršćanskim gradom i, po Clairmontovu mišljenju, uzvišenje na kojem nastaje forum ponovno postaje stambenim dijelom Salone.⁴²

Curia

Clairmontova istraživanja iznijela su na vidjelo ostatke konstrukcije koja je, dosta vjerojatno, identificirana kao *curia*. Uz forum su pronađeni i ostaci pravokutne građevine s apsidom – gradske vijećnice, tj. kurije. Sagrađena je u 1. stoljeću. Za vrijeme 2. i 3. stoljeća kad je i forum bio proširen, kurija je bila obnovljena i ponovno dekorirana freskama i štukaturama.⁴³

Horreum

Prema C. W. Clairmontu, do +/- 100.-125. godine, na prostoru na kojem nastaje forum, na južnom dijelu uzvišenja, dodana je platforma podignuta na lukovima. E. Dyggve je tu platformu, odnosno prostor pod lukovima, interpretirao kao *horreum*. Prema toj interpretaciji, stotinjak metara zapadno od teatra pronađeni su ostaci zgrade interpretirane kao *horreum* i jedne mlađe građevine koja se naslonila na nju sa sjeverne strane. Na tom dijelu posebne je probleme izazivala podzemna voda te nije bilo moguće istražiti teren u potpunosti.

---

⁴² Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 20.

⁴³ Isto

Od građevine interpretirane kao *horreum* otkrivena su dva masivna zida, od kojih je sjeverni dugačak 28 m. Čini se da je objekt bio otvoren na zapadnoj strani jer nije pronađen zid prema jugu niti su na zapadnom dijelu sjevernog zida uočeni tragovi njegova rušenja. Sjeverni zid ojačan je kontraforima. S istočne strane *horreuma* pronađeni su ostaci tijeska. Najbrojniji su nalazi bili ulomci amfora i to je, pored ostataka arhitekture i blizine luke, jedan od razloga zbog kojih je ta građevina interpretirana kao *horreum*. Otkriveni su i ostaci zidova koji su pripadali nekom ranijem objektu, ali ih zbog voda nije bilo moguće istražiti. Najranije slojeve nije bilo moguće definirati, ali zato je, posebno na temelju nalaza kasnoantičkog kapitela i obrađenog roga jelena, očito da je taj dio grada bio u upotrebi u vrijeme kasne antike.⁴⁴

Teatar

Najznačajnija građevina na forumu *Urbs vetusa*, a samim tim i forumu *Salone*, svakako je teatar. Promjer mu je 65 m (200 rimskih stopa) što ga čini osrednjim rimskim teatrom, uzevši u obzir postojanje nekoliko rimskih teatarâ promjera većeg od 100 m (Pompejev teatar u Rimu imao je promjer 150 m). Smješten je u *Saloni* zapadno od foruma, sa scenskom zgradom na južnoj strani. Orijentiran je nešto drukčije od foruma, prilagodivši se vjerojatno smjeru gradske komunikacije koja je tekla duž južne fasade teatra i pročelja hrama. Izgradnju kazališta, koju po konstruktivnim odlikama te po oblicima vrata i ničemu na pročelju scenske zgrade, valja smjestiti u Trajanovo doba (kraj 1. ili početak 2. stoljeća), prostor na pročelju hrama doživio je novu adaptaciju po kojoj su teatar i hram činili jednu arhitektonsku cjelinu. Salonitanski teatar izgrađen je najvećim dijelom na ravnoj površini (mali dio na prirodnoj niskoj padini) i zbog toga je čitava njegova kavea bila podignuta na supstrukcijama od koncentričnih i radijalnih zidova. Vanjski plašt kavee činili su redovi pilastara – nosača lukovlja koji su s vanjskim perimetrom supstrukcije tvorili unutrašnji hodnik. Klinaste ćelije supstrukcije donje kavee bile su nasute, dok je gornja kavea imala prolaze koji su vodili u središnji pojas gledališta što odgovara onoj u manjem kazalištu u Puli: doseže do srednjeg pojasa između gornje i donje kavee. *Frons scaenae* tlocrtom, funkcionalnim rješenjem, a vjerojatno i scenografskom dekoracijom, odgovara sceni teatra u Trstu. Središnji dio pročelja scene

---

⁴⁴ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke *Salone*“, 20.

ima oblik polukružne niše u tjemenu koje su se nalazila središnja vrata što vode na podij (*porta regia*), dok se bočna vrata nalaze u pličim nišama pravokutnog tlocrta. U tom se pogledu ova dva teatra podudaraju s „kanonskim“ rješenjima teataru s kraja 1. i početka 2. stoljeća, kad je artikulacija scenskog pročelja s izbočenim elementima i stupovima odvojenim od fasade dosegla najviši uspon. Važno je napomenuti da je salonitanski teatar prikazan i na Trajanovu stupu u Rimu.⁴⁵

Iza teatra, s južne strane, bio je izgrađen trg s trijemovima te hram, gotovo u osi orkestre, što je bilo u vezi s dionizijskim ritualima koji su se održavali oko teatra, tako da je salonitanski teatar vrlo kompleksno i skladno projektirano zdanje. O samom će hramu biti više riječi kasnije. Jednostavni nimfej na sjevernoj strani vanjskog plašta važan je element za zadovoljavanje potreba gledateljstva pošto bi zbog dužine predstava gledatelji ožednjeli. Salonitanski teatar pokazuje nekoliko razvojnih faza, što upozorava ne samo na normalni razvitak, nego i na promjene repertoara. Posljednje promjene izvršene su u Dioklecijanovo doba.⁴⁶

Za kraj, valja spomenuti jedan votivni natpis, originalno sa Škripa na Braču odakle je, u drugoj polovici 18. stoljeća, prebačen u Italiju. Natpis spominje Kvinta Silvija Sperata, centuriona kohorte Prva *Belgarum*, koji je učinio posvetu Nimfama. No, ono što nas zanima u kontekstu salonitanskog teatra dio je koji kaže da je on bio *curagens theatri*, dakle bio je nadzornik pri gradnji teatra. Ovaj izraz možemo tumačiti kao centurionovu privremenu funkciju vezanu uz jedan određeni građevinski zahvat na teatru. Natpis potječe iz 2. stoljeća i upućuje na zaključak da se Speratova zadaća odnosi na jednu od nekoliko građevinskih faza na teatru. Ostaje pitanje o kakvim je zapravo radovima riječ, a tu mu je zadaću mogao povjeriti namjesnik provincije.⁴⁷

Hram uz teatar

Hram uz teatar istraživali su don Frane Bulić, E. Reich, F. Weibach, Mate Suić i D. Rendić-Miočević. Kronologiju ovog objekta po građevinskim fazama, koja uz manje izmjene i danas vrijedi, dao je Weibach.

---

⁴⁵ Suić, *Antički grad*, 260-261.

⁴⁶ Cambi, *Antika*, 73.

⁴⁷ Matijević, „Natpisi Prve kohorte“, 194-195.

Hram je vrlo temeljito obrađen u svim razvojnim fazama. Sudeći po objavljenim rezultatima istraživanja danske arheološke misije, bilo ih je četiri. Stratigrafijski odnosi nekih relevantnih detalja (kako hrama, tako i teatra), koji su postali organski povezani susjedi, pokazuju jasno da je hram starija građevina od teatra i da je teatar podignut između druge i treće građevne faze hrama, točnije da je hram svoju čistu tradicionalnu arhitektonsku formu rimskih građevina tog tipa morao žrtvovati, da bi ustupio nužan prostor nastajućem teatru koji se morao smjestiti u uskom pojasu između tog hrama i spomenute kosine terena na kojoj je bila planirana izgradnja gledališta. Na prostoru gdje je bio podignut teatar prije toga, bilo je još nekoliko manjih hramova. Gradnja teatra zahtijevala je njihovo uklapanje; uz nužne amputacije, sačuvao se samo spomenuti, koji je u teatarskom kompleksu dobio novu ulogu. Nema sumnje da je taj prostor morao imati neku kulturnu ulogu u najstarijoj Saloni (Dyggveova *Urbs vetus*), za što govori i spomenuti hram, a napose njegova orijentacija (okrenut je prema sjeveru) koja je u kontrastu s drugim poznatim salonitanskim hramovima tog područja, nastalim u sklopu foruma (kao kompleks kapitolija ili slično). Taj dio gradskog areala dotad nije bio (barem ne u dovoljnoj mjeri) urbaniziran jer se samo tako može objasniti smještaj jedne toliko velike građevine na spomenutom mjestu.

U prvoj građevinskoj fazi to je bio samo ograničeni pravokutni prostor gdje se potom gradi tetrastil-prostil s dubokim pronaosom na visoku podiju i izduženim parastama između kojih je pristupno stepenište. U trećoj fazi, kad se gradi i teatar, uz pročelje hrama se uređuje komunikacija. Potom se uklanja veliko ulazno stepenište, a većina pročelnih stupova, osim dva središnja, međuprostorno se zazidavaju. Tako se dobiva uži ulaz, a istovremeno se sa stražnje strane hrama otvaraju dvoja nova vrata. U sljedećoj fazi hram dobiva bočni trijem, između kojeg se gradi i stepenište uz hram. Ova razvojna linija hrama vezana je kako uz evoluciju kulta, tako i uz urbanistički razvoj tog dijela grada. Što se tiče same posvete hrama, vjerojatno se radi o hramu Dionisa ili Libera, na što ukazuje hermetičnost ostvarenja tlorisa kulturnog objekta, a sasvim je logično ovdje očekivati i neke predrimске, grčke tradicije i utjecaje.

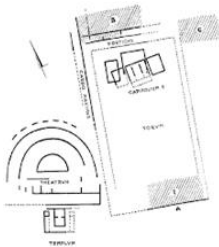
A. L. Frothingham datirao ga je u Augustovo doba, F. Weilbach u sredinu 1. st. n. e., a Dyggve se priklonio Weilbachovu mišljenju. U novije je vrijeme M. Suić tu dataciju pomakao u Trajanovo doba. Ipak, najčvršću osnovu za njegovo datiranje daje

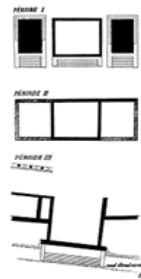
Weilbachova kronologija hrama uz teatar, temeljena na čvrstim stratigrafijskim momentima.⁴⁸

Terme

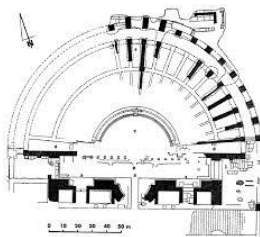
Sjeverno od foruma, a u punom kontinuitetu s njim, otkrivene su velike forumske terme, zapravo ranoantički *balneum*, kako ga spominje jedan djelomično sačuvani natpis - koji spominje rekonstrukciju *balneuma* i namjesnika Pompeja Silvana čija uprava u Dalmaciji pada u sam kraj Neronove vladavine odnosno sam početak Vespazijanove vladavine - ugrađen kasnije u pločnik ulice (glavnog odvodnog kanala koji je tekao širokom ulicom sa sjevera prema jugu – *cardo maximus*). Te su terme u svom istočnom dijelu bile ujedno i prvi uopće istraživani objekt antičke Salone, čije je otkopavanje započeo još ranih dvadesetih godina prošlog stoljeća C. Lanza.⁴⁹

Slika 5. Skica teatra s hramom⁵⁰

Slika 6. Tlocrti različitih faza foruma⁵¹

Slika 7. Teatar u Saloni⁵²

Slika 8. Prikaz teatra na Trajanovu stupu⁵³

⁴⁸ Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 25.

⁴⁹ Isto, 26.

⁵⁰ Prema Rendić-Miočeviću; Isto, 19.

⁵¹ Isto, 18.

⁵² Prema E. Dyggveu; Isto, 23.

⁵³ Isto, 24.

Slika 9. Rekonstrukcija hrama uz teatar⁵⁴

Salonitanska luka

U antici je prisutnost dobara bila znatnija i dostupnija na prostoru Solina negoli Splita te je, bez obzira na duži morski put koji uz to ima i znatnih prepreka, dolazak u Solin bio u trgovačkom smislu isplativiji. Stoga bi se moglo reći da je delmatsko pristanište u Saloni koje spominje Strabon, bilo sabirni centar dobara, možda bez većih građevina i fortifikacija. Zasad se jedini sigurni najraniji arhitektonski nalazi i keramički nalazi Salone nalaze na prostoru ispod foruma, odnosno kurije, uz sjeveroistočni dio teatra, a datiraju se u sredinu 2. st. pr. Kr.⁵⁵

Ako pogledamo na karte iz 17. i 18. stoljeća, Carrarinu kartu iz 1850. godine te današnje stanje na terenu, vidimo da se ušće Jadrana nije znatnije promijenilo. No zanimljivo je da karte iz 17. i 18. stoljeća prikazuju tri odnosno četiri mola ispružena prema jugu. Nalaze se uz obalu s obje strane ispred amfiteatra, dakle i izvan perimetra gradskih zidina. Istočno od njih je uvala u kojoj je otok koji seže gotovo do ušća rijeke. Iz navedenog se može zaključiti da su molovi i otok sigurno postojali jer su nacrtani na trima različitim kartama te da u doba, kad je Carrara radio svoju kartu oni više nisu bili vidljivi. Sve upućuje na to da je od početka 18. pa do sredine 19. stoljeća spomenuti predio doživio znatne promjene: nestali su molovi ili su zatrpani muljem, nestao je otok, a teren je postao močvaran. Jesu li spomenuti molovi antički ili srednjovjekovni ne može se sa sigurnošću utvrditi. Molovi ne izgledaju dugi pa uz svakog od njih nije moglo pristati više brodova. Postavljeni su dobro, pogotovo za brodove koji plovo pod jedrima. Osiguravaju mirno

---

⁵⁴ Prema Weilbachu; Jeličić-Radonić i Sedlar, „Topografija antičke Salone“, 25.

⁵⁵ Kirigin, „Salona i more“, 61.

more kad pušu vjetrovi bilo sa zapada ili sa sjeveroistoka i istoka, a to su dominantni vjetrovi ovog područja.⁵⁶

Prije no što se izvrše geomorfološka istraživanja na prostoru od Gradine i Gospina otoka do izvan današnjeg ušća Jadra u more (negdje po sredini linije između teatra i amfiteatra Salone), teško da će se doći do pouzdanijih pokazatelja o luci Salone. Stoga zasad najpouzdaniji izgled priobalja Salone ostaje onaj Luke Jelića iz 1889. godine. Sve u svemu, o salonitanskoj se luci može reći samo da je najvjerojatnije postojala na potezu od Gospina otoka pa do amfiteatra, u dužini od oko 1,5 km. Moguće je da je dio luke bio i na južnoj strani zaljeva (današnji Solinski bazen) na prostoru od Meteriza prema Vranjicu, odnosno Vranjičkog blata, na što upućuju neki arhitektonski ostaci. Prostor ispred antičke luke bio je dosta širok, oko 300 m, tako da je bilo dovoljno mjesta za privezivanje i manevriranje trgovačkim brodovima koji nisu imali veslače, već obično mali kaić (čamac) kojim se manevriralo prilikom vezivanja brodova uz obalu i tegljenja kad je bila bonaca.⁵⁷

Ovdje nećemo ulaziti u detaljnu analizu izgleda obale, dubine mora i vjetrova o kojima ovisi uplovljavanje i isplovljavanje. Općenito možemo reći da se uplovljavanje i isplovljavanje iz Salone nije moglo odvijati svakodnevno tijekom cijele godine. Prekomorska plovidba trgovačkih brodova na duže udaljenosti odvijala se tijekom toplijeg dijela godine, obično od svibnja do listopada. Obalna ili lokalna plovidba, kabotaža, mogla se odvijati tijekom cijele godine, ali zbog znatno težih i nepredvidivih vremenskih prilika hladnijeg dijela godine (kraći dan, oblačno vrijeme, loša vidljivost, kiša, veliki valovi i jaki vjetrovi), ona se tad odvijala samo kad su to prilike dopuštale, ili iz nužde, a one su bile rijetke. Zimi su se brodovi držali na suhom radi uobičajenih redovitih popravaka.⁵⁸

Pokretni arheološki materijal

U ovom ćemo dijelu reći nešto o pokretnom arheološkom materijalu – točnije mozaicima te jednoj carskoj skulpturi. Bogatstvu umjetničkog mozaičkog stvaralaštva salonitanskih mozaičara nesumnjivo doprinose i podni mozaici termi otkriveni na položaju Jankovače u blizini salonitanske luke. Premda su i danas *in situ* u nepoznatu

---

⁵⁶ Kirigin, „Salona i more“, 64-65.

⁵⁷ Isto, 67-68.

⁵⁸ Isto, 80-81.

stanju, na temelju dokumentacije istraživanja tridesetih godina 20. stoljeća možemo ih svrstati u ponajbolje primjerke klasičnog rimskog mozaičkog višebojnog figuralnog slikarstva salonitanske škole – radionice mozaika. Dakle, radi se o tapetima koji su krasili podove antičkih termi na predjelu zvanom Jankovače.⁵⁹

Na tom položaju unutar gradskih zidina, smještenu oko 200 m istočno od teatra, a u blizini luke na nekadašnjem ušću rijeke Jadro, ulomci mozaika pronalazeni su još 1897. godine. Godine 1923. otkriven je dio figuralnog mozaika s portretom, kako je tad protumačeno, Herakla, iako se radi o prikazu Tritona, da bi tek 1929. godine E. Dyggve istražujući ranokršćansku baziliku blizu salonitanske luke otkrio da je bazilika izgrađena preko ranijih antičkih termi čije su gotovo sve prostorije bile ukrašene mozaicima. No upravo blizina mora i razina podzemnih voda onemogućili su podizanje tih mozaika o kojima je Dyggve u svojoj arhivi ostavio neke skice, a o njihovu današnjem stanju *in situ* teško je bilo što reći bez novih arheoloških istraživanja. Jedino je na temelju tad sačinjenih crteža moguće dati detaljniji opis pojedinih tapeta, kojih je ukupno bilo 20, a označeni su slovima od A do T. Sa sigurnošću se mogu opisati tapeti A, D, E, F, G, H, I, J, N i O. Opisi tapeta F, J i O urađeni su na osnovi oskudnih skica s cjelovitog plana termi koji je rađen u velikom mjerilu pa su stoga greške moguće. To se posebno odnosi na tapet J s prikazom dupina. Za tapete B, C, K, L, M, P, Q, R, S i T nema detaljnijih crteža na osnovi kojih bi se mogli dati detaljniji opisi. Ova grupa mozaika logičan je slijed mozaičkih djela salonitanske radionice nastalih u Saloni tijekom 2. i na prijelazu u 3. stoljeće.⁶⁰

Salonitanska škola – radionica mozaika u 3. stoljeću izrasta u snažno kreativno i izvedbeno središte mozaičke proizvodnje u sklopu koje postoji dovoljno tradicije, iskustva i znanja akumuliranih tijekom više od tri stoljeća aktivna mozaičkog slikarskog i uporabnog stvaralaštva u provinciji Dalmaciji, napose u njezinu središnjem jadranskom dijelu. Mozaici antičkih termi ispod tzv. bazilike *iuxta portum* izvrstan su primjer slikarskog izričaja sa središnjim kompozicijama čije su geometrijske osnovice kvadrata i pravokutnika razvedene likovno dojmljivim i tehnički zahtjevnim okvirnim vrpčama. Bez obzira na to u kojem je stanju, ovaj korpus mozaika, koji se još uvijek nalazi *in situ*, zauzima vrlo važno mjesto u tumačenju salonitanskog mozaičkog stvaralaštva i stoga je njegova kataloška obrada tek početak njegove cjelovite valorizacije.⁶¹

---

⁵⁹ Matulić, „Podni mozaici“, 167.

⁶⁰ Isto, 168.

⁶¹ Isto, 169-170.

Uz mozaike spomenut ćemo salonitanski carski kip u oklopu (*loricatus, statua loricata*). Sredinom 19. stoljeća završio je u privatnoj kolekciji u Grazu (nabavio ga je kolekcionar Aloys Maximilian Neumann), a 2010. godine na aukciji brokerske kuće Sotheby's prodan je za nepoznat iznos američkom biznismenu F. J. Isemanu. Otad je bio izložen u nekim američkim muzejima. Stanje je kipa uglavnom nepromijenjeno i čini se da nije doživio znatnije restauratorske zahvate. Vidljivo je tek da su mu u natkoljenice uglavljene dvije šire cijevi od plemenitog čelika (prokroma), koje su učvršćene na šire kubično postolje koje s kipom sad predstavlja jednu cjelinu.⁶²

Kip sigurno potječe iz Salone i po svoj prilici otkriven je na širem prostoru foruma ili njegovih adjacencija, pri čemu se nipošto ne smije isključiti pretpostavljeni položaj kurije niti sjevernije smještena kupališta. Sačuvana su dva savršeno spojena dijela nekadašnjeg kipa između kojih je široka i prilično jasno uočljiva fuga. Gornji dio uključuje torzo s dijelovima nadlaktica, izrađen do kraja plastičnog ruba oklopa, a donji bedra i obje natkoljenice s pripadajućim dijelom oklopa (metalnim pterigama i kožnim trakama) i nošnjom ispod njega.⁶³

Sačuvana visina kipa iznosi 1,10 m, iz čega se s punim pravom izvodi zaključak da je bio izrađen otprilike u prirodnoj veličini. Prikazan je u kijastičkoj pozi: stoji na desnoj nozi, a lijeva je izbačena u koljenu, desni bok je stoga podignut u odnosu na lijevi, no desno rame spuštено u odnosu na lijevo. Objе su ruke nekoć bile položene blizu tijela, a lijeva savijena u laktu i gurnuta naprijed i u stranu. Osim „metalnog“ oklopa (*lorica musculata*) s dva reda zglobnih pteriga, čiji je rub na vratu i bokovima istaknut plastičnim okvirom, nošnju kipa čine kratka tunika vidljiva iznad koljena i na nadlacticama, kožnata podstava / oklop s bedrenim i ramenim trakama (pterigama) koje završavaju resicama te ogrtač (*paludamentum*) vidljiv na lijevom ramenu i leđima. Ogrtač je na prednjoj strani vidljiv samo u okrajku na lijevom ramenu, odakle pada na leđa u dva skupa nabora; jedan manji je okomito spušten, a drugi pada iza nadlaktice i očito je bio prebačen preko nedostajuće podlaktice ruke, i to s njezine vanjske prema unutrašnjoj strani. Od dviju naramenica (*epomides*) koje su u stvarnosti bile aplicirane na stražnjem dijelu oklopa i služile za povezivanje s prsnim dijelom, vidljiva je ona na desnom ramenu, dok je nasuprotna u polovici širine pokrivena draperijom ogrtača. Reljefna dekoracija oklopa koncipirana je u dva dijela odvojena valovitom linijom nalik motivu pasjeg skoka (položenu neposredno

---

⁶² Maršić, „O ikonografiji“, 7.

⁶³ Isto, 9.

ispod grudi), čija je svrha, čini se, simbolizirati morsku površinu. Gornji dio ispunjava frontalno prikazani Solov (Helijev) četveropreg. Ispod valovnice je prikaz tropeja s Viktorijama / Nikama. U donjem dijelu, dijelom iza tropeja, pridodaju se još dvije elegantne vitice i nadalje okrenuta palmeta.⁶⁴

Ispod istaknutog okvira reljefnog oklopa nalaze se dva reda „metalnih“ pteriga sa „zglobnom“ konstrukcijom (tzv. šarnirom). Prostor iznad zglobova svih pteriga prednje strane do ruba oklopa ispunjen je dekorom vegetabilnog karaktera. Izmjenjuju se tri motiva: nasuprotno postavljene vitice s palmetom okrenutom prema gore, identične vitice s rozetom i stilizirani trolisni lotos s pokrajnjim listovima okrenutim prema dolje. Pterige su nešto izduženije forme s izrazito jezičastim završecima. Rub im je formiran od uskog ravnog vanjskog okvira i unutarnjeg motiva gusto nanizanih perlica. Središte im ispunjava dekor čiji je vegetabilni dio izveden u nižem reljefu, a onaj animalnog i antropomorfog karaktera u višem reljefu, kao posljedica imitacije pravih aplika s brončanih kipova. Tri su glavna pitanja vezana uz kip. Prvo se tiče tehnologije izrade, tj. pitanja od koliko je dijelova kip bio izrađen (spojen) i na kojoj mu je strani stajao potporanj, drugo je pitanje vrijeme izrade i osobe koju je prikazivao, a treće je pitanje radioničkog podrijetla.⁶⁵

Kip je izvorno morao biti izrađen od najmanje pet dijelova: torza s nadlakticama (1), baze s potpornjem, nogama i bedrima (2), glave (3), većeg dijela desne ruke (4) i zapešća lijeve ruke (5). Kakvom su vrstom instalacije spojena dva preživjela dijela kipa nije poznato jer ispitivanje te vrste nije nikad provedeno. U izvornom i cjelovitom stanju kip je impostacijom, položajem potpornja, držanjem ruku i padom ogrtača (tj. shematski) mogao izgledati poput lorikata iz berlinskoga Državnog muzeja. Iako na fotografijama nije moguće zamijetiti tragove boje, s obzirom na to da su primjeri takve prakse bili česti, tragovi boje ne bi bili neočekivani.⁶⁶

Zbog nedostatka čvrstih kronoloških pokazatelja (portreta, počasnog natpisa i sl.) solinski kip u oklopu pripada brojnoj skupini akefalnih spomenika kojima su analiza i atribucija unaprijed osuđeni na parcijalan ishod. Analizom likovnih i stilskih elemenata vrijeme izrade može se s potpunom sigurnošću odrediti u julijevsko-klaudijevsko razdoblje, ali preciznija kronološka determinacija predstavlja velik problem. U

---

⁶⁴ Maršić, „O ikonografiji“, 10-11.

⁶⁵ Isto, 13.

⁶⁶ Isto, 16.

arheološkoj literaturi vrijeme izrade kipa stavljano je u kasnije Augustovo doba, Tiberijevo doba, kao i u nešto širi vremenski okvir od kraja Tiberijeve vladavine do Nerona (30. – 60. g. po Kristu). Najviše što možemo zaključiti iz izvedbe reljefa salonitanskog kipa jest činjenica da je neosporno riječ o izvrsnoj kopiji ili preradi nekog kipa iz grada Rima i da se takva kvaliteta i uopće posezanje za uzorom mogu objasniti jedino željom da se carsku osobu ili potencijalnog nasljednika predstavi u najboljem mogućem svjetlu.⁶⁷

Zaključak

Najveći dio našeg znanja o Saloni, pa tako i *Urbs vetusa*, temelji se na rezultatima arheoloških istraživanja, dok su pisani povijesni izvori skromniji. Iz raznih je razloga veliki dio Salone neistražen što, uz već spomenute oskudne pisane izvještaje o počecima Salone, ostavlja mnoga pitanja neodgovorena. Uza sva nedovršena istraživanja možemo navesti neke konkretne smjernice povijesnog razvoja Salone. U početku delmatsko naselje, Salona zahvaljujući svom izvanrednom smještaju uskoro privlači najprije Grke, a zatim i Rimljane, koji su u 1. st. pr. Kr. konačno uspostavili vlast nad gradom i uzdignuli ga na rang kolonije. Nadalje, Salona je u 1. i 2. stoljeću doživjela vrhunac svog razvoja i proširila se izvan *Urbs vetusa* na zapad i istok. Taj se procvat očitovao u pretvaranju Salone u veliki kozmopolitski grad te u nizu arhitektonskih zahvata, poput gradnje novih zidina i amfiteatra. Uskoro će kršćanstvo postati dominantna religija grada, pri čemu dolazi do osnivanja biskupije i gradnje ranokršćanskih objekata. Ipak, propast Salone i danas je predmet rasprave među povjesničarima. Iako je godinama dominirala teorija o uništenju Salone od strane Slavena i Avara 614. ili 630. godine, danas je uvriježena teorija o postupnom odumiranju grada, što će kulminirati bijegom stanovništva na obližnje otoke, a kasnije pod vodstvom Velikog Severa, u Dioklecijanovu palaču, čime započinje povijest Palače kao grada Splita.

Što se, pak, samog *Urbs vetusa* tiče, možemo također iznijeti neke konkretne podatke. Na početku, valja napomenuti da je povijesna interpretacija tog dijela grada posebno otežana jer je kao najstariji dio tijekom stoljeća bio podložan brojnim promjenama i različitim koncepcijama urbanističkih zahvata. Salonitanski *Urbs vetus* ima

---

⁶⁷ Maršić, „O ikonografiji“, 24.

trapezni oblik. Bio je omeđen zidinama koje pokazuju različite faze gradnje, što ukazuje na početne grčke, a kasnije i rimske tehnike izgradnje. Najbolje je sačuvan istočni bedem, dok sjeverni možemo ubicirati zahvaljujući seoskoj cesti koja prolazi tim dijelom zidina. Zapadni i južni bedem nisu se sačuvali pa njihov položaj možemo otprilike ubicirati. Zahvaljujući otkriću kule na sjeveroistočnom uglu *Urbs vetusa*, možemo s razlogom pretpostaviti postojanje još takvih ugaonih kula u najstarijim gradskim zidinama. Od gradskih vrata sačuvana su istočna *Porta Caesarea*, dok možemo pretpostaviti i postojanje zapadnih, tzv. *Porta Graeca*. U *Urbs vetusu* nalazio se i forum s kapitolijem, okružen javnim građevinama kao što su kurija, bazilika, terme te u neposrednoj blizini teatar s hramom. Na kraju, važno je naglasiti da su buduća istraživanja cjelokupne Salone, u nedostatku opširnijih podataka u pisanim izvorima, neophodna kako bi se odgovorila sva preostala pitanja u vezi *Coloniae Martiae Iulie Salona*.

Bibliografija

- Cambi, Nenad. *Antika*. Zagreb: Naklada Ljevak, 2002.
- Cambi, Nenad, ur. *Antička Salona*. Split: Književni krug, 1991.
- Cambi, Nenad. „Uvod“. U: *Antička Salona*, Nenad Cambi, ur. Split: Književni krug, 1991.: 7-37.
- Dyggve, Ejnar. „Salonitanski forum“. U: *Antička Salona*, Nenad Cambi, ur. Split: Književni krug, 1991.: 241-255.
- Jeličić-Radonić, Jasna i Ana Sedlar. „Topografija antičke Salone (I)“. *Tusculum* 2, br.1 (2009): 7-32.
- Kähler, Heinz. „Porta Caesarea u Saloni“. U: *Antička Salona*, Nenad Cambi, ur. Split: Književni krug, 1991.: 205-241.
- Kirigin, Branko. „Salona“. U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Jasminka Poklečki Stošić, ur. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010.: 144-147.
- Kirigin, Branko. „Salona i more – neke napomene“. U: *Munuscula in honorem Željko Rapanić*, Miljenko Jurković i Ante Milošević, ur. Zagreb, Motovun: Sveučilište u Zagrebu, Međunarodni istraživački centar za kasnu antiku i srednji vijek, 2012.: 59-85.
- Kuntić-Makvić, Bruna i Jelena Marohnić. „Natpisi“. U: *Antički Grci na tlu Hrvatske*, Jasminka Poklečki Stošić, ur. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010.: 73-91.
- Maršić, Dražen. „O ikonografiji i atribuciji salonitanskoga lorikata“. *Tusculum* 7, br. 7 (2014): 7-25.
- Matijević, Ivan. „Natpisi Prve kohorte Belga iz Salone“. *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku* 104, br. 104 (2010): 181-207.
- Matulić, Branko. „Podni mozaici iz termi u blizini salonitanske luke“. *Opuscvla archaeologica* 35, br. 1 (2011): 167-188.
- Poklečki Stošić, Jasminka, ur. *Antički Grci na tlu Hrvatske*. Zagreb: Galerija Klovićevi dvori, 2010.
- Rendić-Miočević, Duje. „Salona Quadrata“. U: *Antička Salona*, Nenad Cambi, ur. Split: Književni krug, 1991.: 47-65.

Suić, Mate. *Antički grad na istočnom Jadranu*. Zagreb: Golden marketing, 2003.

Izvor za ilustracije

Sve ilustracije preuzete iz: Jasna Jeličić-Radonić i Ana Sedlar: „Topografija antičke Salone (I)“. *Tusculum* 2, br.1 (2009): 7-32.

SALONA – Urbs vetus

The paper deals with the oldest part of ancient Salona. Danish archeologist Ejnar Diggve excavated Salona and he named the oldest part of the city Urbs vetus. Although the researches of Salona have been attracting the scientists for quite some time now, only the most monumental edifices have been discovered so far, wherefore we have learned only the basic elements of the capital city of the Roman province of Dalmatia. The starting point in archaeological excavations is the historic backgrounds of founding of the city. Various cartographic and travellers' descriptions of Salona and its monuments, as well as collecting of archaeological artefacts in private in museum collections have provided valuable information of the city history. Professional excavations were started by founding of the Archaeological Museum in Split in the 19th century. Since then, numerous archaeological campaigns have revealed particular monuments of Salona, firstly those of monumental, public character, but also those related to the private life. In spite of the researches on particular archaeological localities continuing for two centuries now, the excavations, however, not completed and, therefore, published, still unsolved are numerous dilemmas about the time of their creation and the developmental changes resulting sometimes from urban development undertakings or daily needs. Salona requires systematic researches, not of the field character only, but also building of a fundamental data base of all the monuments known by now and of elements of the urban planning and development of this Roman city. Therefore, this paper contains information on the public edifices in the oldest part of the city, Urbs vetus, known to us. Efforts have been made in pointing out the fundamental problems related to the earliest history of Salona by presenting the relevant information on the most important monuments in the oldest part of the city, the Urbs vetus, and putting together the scattered and often overseen information, or various opinions made by researchers and scientists.

Keywords: Salona, Urbs, vetus, fortifications, forum